

Szántai Márk

Falureprezentáció Oravecz Imre prózájában

Németh Zoltán falupoétikai tárgyú írása konklúziójában három jelenkori falufelfogást különböztet meg: az alárendelt, marginális falu és a kisvárosias jegyeket felmutató, modernizálódó településforma mellett a mc luhan értelemben vett globális falu képzetét.¹ Oravecz Imre prózájának visszatérő eleme a faluval való számvetés, a falupusztulás és/vagy -átalakulás szöveggé írása. Mindezek fényében kérdés hogyan, mennyiben jelenít meg az életmű prózai darabjai a Németh-féle koncepció elemeit, valamint azt, hogy miként módosíthatja az Oravecz-próza olvasástapasztalata az iménti hármás felosztás struktúráját.

A falutapasztalat Oravecz Imre prózájában elsőként az *Egy hegy megy* című kötet anyagát adó, eredetileg az *Élet és Irodalom* tárcarovatában megjelent rövidpróza írásokban került fókuszba. A személyes élményekre építő, önéletrajzi ihlettségű írásokat felvonultató gyűjtemény első szövege, *A célt tévesztett fénykép* azt a hanyatlásnarratívát előlegezi meg, amely a kötetegészben és az Oravecz-életmű más, akár lírai darabjaiban is folytonosan jelen van. Az írás zárlatában az empirikus szerzővel viszonylag egyértelműen azonosítható elbeszélő amellett érvel, hogy a valaha volt szerves egység, amely a falut működő, élő organizmussá tette, visszahozhatatlanul eltűnt, emlékét csupán a személyes és kollektív emlékezet, valamint a képi hordozók lehetnek képesek fenntartani.

„Látom a falut, amely azon a forró nyári napon, amikor elszorult szívvel és szinte kábultan ráírnyitottam onnan fentről a gépet, száz sebből vérzett ugyan, de még élt, még megvolt, most viszont már nincsen, csak ezen a gyenge minőségű, megviselt, vacak kis képen.”²

A mindenkori falutörténet innen nézve olyan eseménysorozat narratívájaként mutatkozik, amely az élet és a halál oppozíciójával írható le. Az *Egy hegy megy* szövegei lényegében ezt a sarkított, olykor kissé talán sematikus történetet rajzolják meg, az ennél érzékenyebb poétikával dolgozó Szajla-regényekkel való összeolvasásuk éppen ezért sohasem lehet problémamentes. A trilógia, valamint az esszék és tárcák párhuzamos tárgyalására éppen ezért akkor nyílik mód, ha a regények példaértékét a rövidprózák gondolatiságának finomításában és részletező kibontásában, azaz a falupusztulás folyamatszerűségének aprólékosabb ábrázolásában próbáljuk tetten érni.

A *rög gyermekei* trilógia első darabja, az *Ondrok gödre* e fentebb körvonalazott koncepció jegyében az élet, a valaha volt szerves egység megragadására vállalkozik, hogy aztán már a 19–20. század fordulóját megjelenítő narratívájában rávilágítson arra az elkerülhetetlen dilemmára, amely a szükségesként mutató modernizáció és a hagyományos struktúrák megőrzésének kibékíthetetlen, egyidejű és ambivalens vágyából fakad. Az évszázadokon keresztül fennálló falusi szokásrend és tradicionális gazdálkodási formák reformja

1 Németh Zoltán, *Falupoétikák térben és időben*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/3., 25–31., itt: 31.

2 Oravecz Imre, *A célt tévesztett fénykép* = *Úó, Egy hegy megy*, Alexandra, Bp., 2006, 5–9., itt: 9.

ugyanis nemcsak a haladás szolgálatába lép, de ezzel együtt a falu addig létező, megszo-
kott formájának felszámolását is elősegíti. A falu mint településforma innen nézve soha-
sem lehet kompatibilis a társadalmi és technikai fejlődéssel, mert a kívülről jövő hatások
térhódításának való ellenállása marginalizálódást, alávetett státust eredményez, lépés-
tartása pedig önnön megszüntetésének szolgálatába lép. A jellemzően atipikus figurákat
felvonultató regény az Árvai család történetének krónikája, akik különböző módokon,
apró lépésekben, de mindig a hagyományos faluközösség íratlan szabályainak meg-
bontására tettek kísérletet, amelynek betetőzése a regény végi kivándorlástörténetben
ragadható meg leginkább.

Oravecz narrátora a faluról leginkább mint a változatlanság, a ciklikus-mitikus idő
helyéről beszél, ezt a látszólagos mozdulatlanságot az évszázadokon keresztül változatlan
földrajzi nevek és természeti környezet körforgása szavatolja. Ebbe a mozdulatlan állan-
dóságba érkeznek azok a változások, amelyek az öröklési rend megbontása, vagy éppen
a technikai innovációk mindennapokba emelése révén gyökeresen átforgalmazzák a falu
képét. A hagyományos falu megszűnésének okaként azonban nem kizárólag a kívülről
jövő hatások jelölhetők meg. A regény narrációja rámutat, hogy a hagyományos paraszti
társadalom működése, a tradíciók fenntartása (így a sokgyerekes családmódel) önmagá-
ban is előrevetíti a falupusztulást. A sok gyermek között felosztandó örökség azért válik
problematicussá, mert a nagycsalád kötelékeit lazítani szándékozó, önálló életre vágyó
fiatalok számára a birtok felaprózása, vagy az elvándorlás jelent alternatívát, azonban
egyik megoldás sem a falu organikus egységként történő megmaradását szolgálja. A bir-
tokaprózódás az életképes gazdálkodást veszélyezteti, a fiatalok el- és kivándorlása pedig
munkaerőhiányt okoz és a tradíciók megszakadását eredményezi.

Ismeretesek természetesen a néprajzi szakirodalom azon passzusai is, amelyek egy
másik, ezzel ellentétes folyamatról, a paraszti társadalom nagycsaládos modelljével
szemben megfogalmazódó, a huszadik század húszas-harmincas éveiben nagy sajtó-
visszhangot kiváltó „egykézésekről” és azok negatív következményeiről, egész térségek
pusztulásáról, elnéptelenedéséről adnak számot. Az „egykézés” kérdése, amely az
Oravecz-művekben tematizált észak-magyarországi térséggel szemben inkább a Dél-
Dunántúlon jelentkezett, az irodalmi élet berkein belül is nagy hullámokat vetett, a
kérdés foglalkoztatta többek között Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost, vagy éppen Móricz
Zsigmondot – Móriczot olyannyira, hogy regényt is tervezett írni róla.³ E jelenségek
alapján az látszik körvonalazódni, hogy mind a hagyományos paraszti társadalom fenntartása
(tehát a nagycsaládos modell továbbvitele), mind az ennek ellenében megvalósuló
„egykézés” hosszabb vagy rövidebb távon, de a falupusztuláshoz, az addigi viszonyok
radikális átrendeződéséhez vezet. A regény által is sugalmazott állítás végső soron tehát
az, hogy a paraszti kultúra felbomlása, a hagyományos falu megszűnése olyan, elsődle-
gesen *társadalmi* probléma, amely a paraszti világ első berendezkedésében gyökerezik,
és amelyet a *technikai* vívmányok, a kívülről betörő modernitás megjelenése csak felgyor-
síthatott.

Találunk továbbá az *Ondrok gödré*ben olyan szöveghelyeket is, amelyek az Árvai család
példáján keresztül az egyének szintjén megmutatkozó kívülrőlállást leplezik le. Ilyen kitün-
tetett pontja az első regénynek a gombaszedés, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó
szemlélődés és természetben való megmerítkezés kontemplatív aktsa. Mindez a falu szo-
kásrendje felől nézve idegen, nehezen értelmezhető elfoglaltság, kizárólag a még vagy már
nem gazdálkodók (gyerekek, öregek) és az alacsonyabb sorban élők (szegények, cigányok)

3 Szilágyi Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram, Bp., 2013, 446.

számára fenntartott tevékenységi forma:⁴ Árvai István, bár társadalmi státusa alapján nem illeszthető bele ebbe a felsorolásba, a természet iránt érzett vonzalma és nagyszülei segítségével nemcsak megismerkedik a gombák világával, de a regény egy kitüntetett pontján, a Mészáros Márton által részletesen elemzett huszadik fejezetben maga is gombaszedővé válik. Mészáros az erdőt szakrális térként, a gombaszedést pedig olyan beavatásként olvassa, amely a falu patriarchális világában nem értelmezhető, sőt inkább büntetendő.⁵ A falu hagyományrendje ugyanis nem tűri a kívülállást, különösen nem ad teret a nem célulvű cselekvésformáknak. A településforma és közösség változtatni nem tudása, az újabb generációk számára felkínált elégtelen, meggyökeresedett élet- és szereplehetőségei szükségszerűen a falutól való mentális és fizikai eltávolodást eredményezik. Radomir Konstantinović a „vidék szellemének” uniformizáló törekvéseivel kapcsolatban egyenesen így fogalmaz: „*Vidéken a kivételességet fogyatékoságnak tekintik, amit kinevet a vidék szelleme.*”⁶

Ahogy később, az amerikai történetek során a sétálás, a céltalannak tűnő kószálás és szemlélődés válik a mindennapok magától értetődő részévé, úgy már az első kötetben felvázolt sétáló, erdőjáró szövegmozzanatok is jelzik az Árvai család tagjainak többségtől való különbözőségét. Walter Benjamin híres Baudelaire-elemzésében a következőképpen jellemzi a nagyvárosi kószálót, vagyis a flâneur-t: olyan szubjektum, „*akinek mozgástérre van szüksége, és aki nem akar lemondani a privatizálásról.*”⁷ Ha Benjamin fogalomkészlete a metropolisok tereire vonatkoztatható is elsődlegesen, az talán megkockáztatható, hogy a falusi struktúrák közösségből részint kilógó, normáktól elszakadó, külön figurájával kapcsolatban az Oravecz-művek értelmezése során érdemes lehet egyfajta „falusi kószálóról” beszélni, tekintve, hogy magatartásmođellje kísértetiesen emlékeztet a flâneur cselekvésmozzanataira. A séta a harmadik kötetben, a faluba való megérkezés (és/vagy visszatérés) mesélése során ismét neuralgikus pontként mutatkozik meg: az Amerikából Magyarországra települő Steve-t rokonai figyelmeztetik, hogy Szajlán a céltalan kószálás nem lehetséges, azt a faluközösség íratlan szokásrendje elleni lázadásként értelmeznék a helybeliek.⁸ Mindez abból a szempontból érdekes, hogy a jelenet tanúsága szerint Szajlán a két kötet cselekményideje között eltelt évek során semmi sem változott: a hagyományos írott és íratlan szabályrendszerek fennmaradása mellett azonban itt már nem egy minden problematikussága mellett is megtartó, élő közeggel találkozunk, hanem a magyar falu lassú agóniájának lehetünk tanúi.

A trilógia záródarabja ugyanis rendkívül markáns módon viszi színre a hazai viszonyokkal kapcsolatos, mindent átható idegenségérzetet. Ezt azonban nem csupán a szereplők eltérő kulturális helyzettel való szembesüléséből eredezteti, az idegenségérzet sokkal inkább a részleges tudás, az elképzelt és a valóságos viszonyok feszültségéből fakad. Stevéc Recskre érkezésének leírásakor Mari nénjével kapcsolatban így fogalmaz a narrátor:

„*Olyan anyja korú lehetett, és egyáltalán nem úgy festett, mint azok a parasztasszonyok, akiket az innen küldött fényképeken látott. (kiemelés tőlem – Sz. M.) Rövid szoknyát viselt, félcipőt, és kendő helyett kalapot a fején.*”⁹

4 Mészáros Márton, *Darnói gombázók*, Tiszatáj, 2016/6., 90–97., itt: 92.

5 Mészáros, *Darnói gombázók*, i. m., 97.

6 Radomir Konstantinović, *A vidék filozófiája*, Kijarat, Bp., 2001, 17.

7 Walter Benjamin, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. Bence György = Uó, *Angelus Novus*, 873.

8 Oravecz Imre, *Ókontri*, Magvető, 2018, 158.

9 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 126.

A fénykép itt tehát valóban *célt tévesztett*, amennyiben Magyarországon korábban soha sem járt szemlélője az ünnepi viseletet, vagy éppen az egykorvult viszonyokat ábrázoló fotót a mindenkori jelen autentikus referenseként értelmezte. A fénykép mint vonatkoztatási pont néhány oldallal később is fontos szerepet kap a regényben: a recski vásár és a falusi utcák látványa egy másik, saját maga által csak képről ismert, korábbi évszázadhoz kapcsolódó látványhoz irányítja a szemlélőt.¹⁰ A narráció arra is figyelmeztet azonban, hogy nemcsak a fénykép, hanem a verbális emlékezet is lehet téves orientációs pont: az apa emlékeiben szép és bőséges termés az örökség felmérésének jelenetében relativizálódik, amelyet Steve és Ferenc párbeszéde világít meg leginkább.

„– Apám mindig mondogatta, hogy itt termett a legszebb búzájuk. [...]

– Hát, én nem így tudom, de elmegy, ha rendszeren ganajozza az ember.”¹¹

A külső szemlélő által látott viszonyok egyszerre mutatnak rá a hazai környezet korszerűtlenségére, elidegenítő voltára: az itteni tapasztalat sem a korábbi évtizedek hagyományával, sem a kívülről jövő által ismert valóságvonatkozásokkal nem hozható kapcsolatba. Arra, hogy fénykép és valóság problematikája az Oravecz-próza egyik visszatérő, valamint az ország- és falutapasztalat szempontjából is kitüntetett helyen szereplő kérdése, jó példát szolgáltat a *Kaliforniai fűrj* egyik szöveghelye is. A kötet végén felmerülő, majd csakhamar elvetett hazatérés kérdésével kapcsolatban a már Santa Paulában született Ilon az általa hozzáférhető információkra – és nem meglepő módon ismét fényképekre – hivatkozva utasítja el a Magyarországra költözés lehetőségét:

„[D]e ne kívánják tőle, hogy velük tartson, hogy feláldozza magát, hogy egy olyan országban éljen, ahol – igen, utánerézett – nincsen rendes demokrácia, ahol csak fejletlenség van meg szegénység, ahol olyan ijesztő feketében járnak az öregasszonyok, hogy ő még álmában is félne tőlük, pedig csak a fényképeken látta.”¹² (kiemelés tőlem – Sz. M.)

Ez a nem megismerhető, ellentmondásokkal terhelt közeg végső soron az alávettett falu képében kulminál: a Horthy-korszak vidéki Magyarországnak autoriter berendezkedését, majd a szocializmus időszakát meg- és átélő település külső hatalmi kényszer és nyomás alatt áll, hagyományaitól jórészt megfosztottan, kiüresítve a tér lehetséges (hagyományos) jelentéseit.

A falu ennek értelmében a harmadik kötet szövegterében már elsősorban a bürokrácia, a hatalmi visszaélések helyszíne. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni a lekezelő hivatalos hangnem szövegbeli színrevitelére (különösen a péterkei és a terpesi hivatali jelenetekben), vagy éppen arra az egr-i könyvesbolt-látogatásra, amelyben a mindenkori hatalom túlkapasáira hívja fel Steve figyelmét a Kanadát megjárt Holló Imre:

„Nem lesz könnyű. Ebben az országban, ahol lenézik a parasztembert, és ott tesznek neki keresztbe, ahol tudnak.”

Majd kicsit később így folytatja:

„De ettől függetlenül is az a véleményem, hogy ha nekem ilyen jó szakmám lenne [ti. autószerelő – Sz. M.], én nem túrnám a földet, még Amerikában sem, nemhogy itt. Mezőgazdaság! Ósdi dolog a huszadik században. A gépeké a jövő.”¹³

A néhány oldalas párbeszéd leginkább azért izgalmas, mert a kelet-közép-európai viszonyok sajátos, tekintélyelvű, korábbi századokból örökölt és különböző hatalmi formációkon átívelő beidegződéseit regisztráló hang egyidejűleg a földművelés végét, korszerűtlen jellegét is hangsúlyozza. Az sem lehet mellékes, hogy ez a kritikus hang egy

10 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 129.

11 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 137–138.

12 Oravecz Imre, *Kaliforniai fűrj*, Magvető, Bp., 2017, 592.

13 Oravecz Imre, *Ókontri*, i. m., 153.

visszatérőtől, vagyis egy olyan világlátott embertől származik, aki sajátos nézőpontból, az egyszerre kint és bent pozíciójából lát rá a hazai közállapotokra. Ez a kettős perspektíva a faluirodalom logikájától sem idegen: az autentikusként elfogadott ábrázolás általában olyasvalakitől származhat, aki egykor része volt az ábrázolt közösségnek, de ma már kívülről lát rá annak helyzetére. A kettősség igénye legalább ennyire igaz a hősök figurájára is. Irodalmi hősként akkor válik egy karakter egyszerre jellegzetessé és érdekessé, ha rendelkezik a többség attribútumaival, de valamelyest különbözik is tőlük.¹⁴ A kettős perspektívával rendelkező, egyszerre tipikus és atipikus Holló Imre szólama azt tudja tehát jelezni, hogy az elsődlegesen földművelésből élő falu mint jellegzetes településszerkezet és társadalmi formáció a huszadik század harmadik-negyedik évtizedében már nem felel meg a korszerűség kívánalmainak, egyértelműen eltolva ezzel a faluértelmezést a Németh Zoltán-i harmadik kategória, azaz az alávett, nyelv nélküli település koncepciója felé.

A földek bérbeadásával kapcsolatos falusi kupaktanács jelenete megvilágító erejű lehet arra nézvést is, hogy mennyire különbözik a kívülről jövő Árvai Steve világszemlélete a tősgyökeres falusiak nézőpontjától. Steve az adott közegben radikális javaslattal amellet érvel, hogy a bérbé adandó földeket a nincstelenek számára kellene elérhetővé tenni. A javaslattal rokonszenvező közönség kínos hallgatása, színlelt közönye, valamint az indítvány ellen hevesen tiltakozók szólamai szépen sűrítik a korabeli viszonyokat, miközben a narrátor a falusi közösség változtatni nem akarását teszi hangsúlyossá.¹⁵ A háború alatti és utáni beszolgáltatási kötelezettség, valamint a kommunista rendszer lassú, de határozott kiépülése a mindennapok szintjén (iskola, helyi és országos erőszakszervezetek) jelzi a közeg élehetlenségét, így a megoldás, vagyis a regény és egyben a trilógia végkifejlete az eddig taglalt előzményekből egyenesen következő menekülés, az 1956-os disszidálás lesz.

Az elemzés reményeim szerint valamelyest rávilágított arra, hogy Oravecz Imre faluprózájának hanyatlásnarratíváját a paraszti társadalom rendszerében gyökerező, belső viszonyok ellentmondásos volta és a kívülről érkező technikai civilizáció mellett a tágabb kontextus, a történelmi kényszer is erősen meghatározza. A szövegek tanúsága szerint leginkább a huszadik század sorsfordító eseményei járulnak hozzá a magyar falu pusztulásához. A vizsgált térség konkrét földrajzi viszonyait tekintve különösen fontos, és időben első ilyen traumatikus tapasztalat a *Kaliforniai fűrj* című kötetben tematizált trianoni határrendezés, amely addig szervesen összetartozó gazdasági egységeket szakított el egymástól.

„Mindegyik fájdalmas veszteség, de őket Felvidék elvesztése érinti legérzékenyebben. Nincsen többé Fülek, Losonc, Rimaszombat, ahova vásárolni jártak.”¹⁶

A paraszti társadalomról és az ország sorsáról egyszerre gondolkodó szövegek közül a fenti sorokkal könnyedén párbeszédbe állítható *A boldog ember* című Móricz-regény is, amely többek között azt a történetet meséli el, hogy a környéket otthonosan ismerő és bejáró főhős, Joó György tiszaháti gazda addigi életének színtereit hogyan választják el egymástól az 1920-as határok.¹⁷ A másik, Oravecz prózájában különösen tragikus fordulat az államszocialista rendszer kiépülése, a tévesztés időszaka: erről az időszakról ad hírt a dolgozat elején hivatkozott *A célt tévesztett fénykép* című rövidpróza, hogy aztán az *Egy*

14 Szilágyi Zsófia, „...mingyárt az egész életüket” (*A paraszti élet regényjé alakítása Móricz A boldog ember című regényében*), Irodalomtörténet, 2005/2., 130–138., itt: 132.

15 Oravecz, *Ókontri*, 262–265.

16 Oravecz, *Kaliforniai fűrj*, i. m., 596.

17 Szilágyi, *Móricz Zsigmond*, i. m., 269.

hegy megy című kötetzáró, címadó darab a rendszerváltás utáni idők krónikájaként a földművelés végét, valamint a természeti erőforrások gátlástalan kihasználását tegye kritika tárgyává.

Látható tehát, hogy Oravecz Imre szövegeinek faluképzete alapvetően olvasható a Németh Zoltán-féle koncepció hármas felosztása felől, némi megszorítással, persze, figyelembe véve, hogy bizonyos pontokon módosítja is az elméleti előfeltevéseket az Oravecz-művek olvasástapasztalata. Azzal, hogy a múltbeli, bizonyos szempontból erősen problematikusnak mutatkozó, de mégis élő, szerves egységként megmutatkozó falu színterét is tárgyalja, hovatovább központi motívummá emeli a vizsgált korpusz, ki is bővíti a felosztást egy negyedik elemmel, a valaha volt organikus, de már létező entitásként nem tetten érhető falu képzetével.¹⁸ Ez a falutípus korántsem nyelv nélküli és alávetett, sokkal inkább saját szabályrendszerek alapján szerveződő, autonóm tér és közösség. Ideilleszkedik véleményem szerint az *Ondrok gödre*, hogy aztán az alávetett, nyelv nélküli falu képzete leginkább az *Ókontri* szövegében, és részben az *Egy hegy megy* prózáiban legyen tetten érhető. A kisvárossá növekedő település kategóriája ebben az életműben láthatólag nem kerül előtérbe: elsősorban azért nem, mert a történet helyszínéül szolgáló valós és imaginárius Szajla, valamint más hasonló hegyvidéki kistelepülések földrajzi és gazdasági helyzetüknél fogva nem tudnak kisvárossá nőni. A mc luhani koncepció jelenléte mellett azonban lehetne érvelni. Bár a „globális falu”¹⁹ fogalmával kapcsolatban manapság leginkább az internet hálózatosságára szokás utalni, érdemes tekintetbe venni, hogy a fogalom megszületésekor, az 1960-as években a kommunikációs, kereskedelmi és közlekedési technológiák tér- és időátalakító szerepére vonatkozott. Az amerikai és hazai kapcsolattartás rendszeressége, a levelezés és a két kontinens közötti utazás által kirajzolt hálózatszerűség révén pedig a regény igen erőteljesen inszenzírozza a mc luhani értelemben vett globalitás képzetkörét.

18 Idekivánkoznak Szirák Péter *Falu-noteszének* zárósorai egy, a falupoétikákat körüljáró konferencia autentikusnak szánt vidéki helyszínével kapcsolatban: „Egy elhivatott helytörténész a dicső múltról beszélt. Szépen felújították a patinás Intézőházat. A falu aktív tagjai – az igazán jópofa vendéglőstől a kedves helyi pávakörösökig – a falusi turizmus kellékeit igyekeztek elének tární. Valami kis múzeumot és szórakoztatóipart a romokon. Az eleven élet helyett. Oravecz Imre az igaz tanúságtevő bánatával azt súgta a fülembre, hogy nincsen falu többé.” Szirák Péter, *Falu-notesz*, Kultúr, 2016. március 13. [<http://kultúr.hu/2016/03/falu-notesz/> – 2019. 11. 25.]

19 Marshall McLuhan, *A Gutenberg-galaxis*, Trezor, Bp., 2001, 45.